

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Радосав Бошковић, др Ирена Грицакај, др Рудолф Коларич, Блаже Конески,
др Берислав Николић, др Миливој Пагловић, др Асим Пецо, др Миџар Пешикан,
др Михаило Стевановић*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXIX — св. 1—2

БЕОГРАД

1972

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ КАО МЕЃУСОБНЕ СИНТАКСИЧКЕ ОПОЗИЦИЈЕ

Када се држи на уму да има само три временска периода: прошлост, садашњост и будућност, ван којих ничега нема, и не може бити, већ они обухватају све што се дешава: сваку радњу, свако збивање и стање, одн. особину, који се за три поменута периода временски везују глаголским облицима, углавном глаголским временима, — као природно се намеће питање чему за ову функцију и други облици осим перфекта, презента и футура. Ово се питање намеће нарочито припадницима народа, као што су источнословенски и западнословенски (осим лужичкосрпских), рецимо, у чијим језицима изузев три наведена нема других глаголских времена, нема их бар у језицима тих народа већ неколико векова. Јер поменута три глаголска облика одговарају наведеним временским периодима: перфекат означава сваки глаголски процес временски везан за прошлост, презент све што се дешава у садашњости, а футур опет све за шта се каже да ће бити у будућности. А ако је раније и у тим језицима било и других временских облика и ако их и данас има у јужнословенским језицима, и у српскохрватском међу њима, па понеког од тих облика нестаје и у овоме последњем језику — мислимо пре свега на имперфекат у српскохрватском књижевном језику и у више његових дијалеката и на аорист у чакавским и кајкавским говорима, — онда се то не објашњава губљењем временских функција тих облика, ни сужавањем елемената њихова значења, него управо некадашњом употребом више глаголских облика за означавање свих процеса везаних за исти временски период, употребом: перфекта, плусквамперфекта, имперфекта, аориста, па и презента и футура, рецимо, за означавање процеса везаних за временски период прошлости.

Тако је исто, по нашем мишљењу, неисправно тумачити да је до употребе једних облика у функцији других могло доћи било каквим механичким путем, на основу морфолошке једнакости, до употребе перфективног презента, нпр., у функцији аориста зато што су у неким слу-

чајевима ова два глаголска времена једнака облицима својим, па је то, некаквом аналогijом и неразумевањем њихова значења, условило њихову међусобну замену, како је тврдио Гебауер, објашњавајући напоредну употребу ова два облика, коју налази у чешким споменицима XVI века.¹ А нема потребе ни да се ширење употребе „формално“ садашњег времена свршеног вида за излагање прошлих догађаја у пољском језику приписује утицају чешких језичких споменика, када се већ зна да то није никакав нанос са стране, већ је особина позната пољском језику.² Ми се, најзад, питамо зашто Бондарко сматра да је у белоруском, чешком и пољском језику до ширења употребе перфективног презента у приповедању место аориста с потпуно истим значењем довело нестајање овог последњег облика када зна да та два облика у истој употреби живе непоредо у српскохрватском језику.³ Тиме се, по нашем схватању, последица узима за узрок.

Ако се велики број облика употребљава за временско одређивање прошлих радњи и процеса уопште (а поред времена се у српскохрватском језику, како је одвећ познато, за то употребљавају и глаголски начини — императив и потенцијал), то никако не значи да се и у оквиру једне те функције подједнако свакад може употребити било који од тих облика. А често се, међутим, у студијама о функцијама глаголских времена, па и у гдекојим приручним књигама и уџбеницима говори о томе како се ова два облика могу напоредо употребљавати, један место другога. Одређено: А. Белић каже: „У синтаксичком релативу сва времена имају до извесне мере друго значење него у синтаксичком индикативу. Зато се овде додирују многа времена која се битно разликују у индикативу, те се могу употребљавати једно место другога“.⁴ А у средњошколском уџбенику потписаног је речено: „Скоро сва глаголска времена, како смо видели, употребљавају се за казивање прошлих радњи“ (Ту се говори о релативној њиховој употреби). „Зато у појединим примерима које смо навели за било које време у служби исказивања прошлих радњи можемо употребити и друга времена, а да се при том значење онога што се у тим при-

¹ J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého IV*. Praha 1929, 538.

² Види S. Urbańczyk, *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*. Rozprawy Wydziału Filologicznego Akad. umiej. w Krakowie LXVII, 2, 86.

³ А. В. Бондарко, *О взаимоотношениях форм аориста и настоящего совершенного в старых белорусских, чешских и польских памятниках*. Исследования по славянскому языкознанию (Сборник в честь шестидесятилетия Б. С. Берштейна. Москва 1971, стр. 28—32.

⁴ А. Белић, *Употреба времена у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог VI, стр. 127.

мерима казује не измени“.⁵ Ово је и једно и друго тачно казано, па би се могао извести закључак: из прве констатације, рецимо, да се у релативу, где се разликују од индикатива, многа глаголска времена додирују. И то је сасвим тачно. Да се зато могу употребљавати једно место другог, да се, штавише, у релативу, због његове неједнакости с индикативом, сва времена, било које од њих с било којим другим, могу замењивати. А то је ипак само у извесним случајевима могућно. Осим тога смо, и ми и други синтаксичари, у каснијим расправама о синтаксичким функцијама и значењима појединих глаголских времена више и детаљније говорили, али суштина самога проблема, колико нам је познато, — досад још нигде није сасвим одређено дата. Није, штавише, утврђено ни да се претеритална времена у релативу не могу свакад једно место другог с истим значењем употребљавати. А није се, међутим, тешко уверити да њихова међусобна замена, ни у релативу, није тако једноставна. Довољно је само покушати да се таква замена изврши у по неколико примера различитих претериталних времена, па ће се брзо закључити да је то питање доста сложено.

Аорист релативни⁶ се, рецимо, и не без разлога, најчешће спомиње као облик који се употребљава „место других претериталних времена“ и „место кога се други облици“, врло често, могу употребљавати. И доиста ако узмемо примере таквог аориста у приповедању, као што су:

Лујо *огрну* хаљиницу па *се сјусий* на траву (П. Кочић, Целокупна дела I, 66). — Мати *зјрида* гласно и *јдбјесе* у собу (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела 160). — У тишини *чу* кораке преко дворишта, *наслони* се на штап и *јддиже* тешку главу (М. Лалић, Свадба, 32). — После неке буне Турци ми *ухвајише* оца и *нашакоше* га на багремов колац (Д. Ћосић, Корени 281). — Селјаци им се опет знатижељно *јримакоше* (М. Божић, Неиспакани, 41)

и др. у којима се тако аористом перфективних глагола каже да се нека радња извршила у одређеном тренутку у прошлости — у њима би се,

⁵ М. Стевановић, *Грамајика српскохрватског језика за гимназије*, шесто издање, стр. 410.

⁶ Нема никаквог разлога доводити у сумњу релативну временску употребу аориста која би се могла родити из погрешног мишљења да свугде имамо индикативни аорист где се њиме означава доживљена радња, које је изнео А. Стојићевић у расправи *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику* (Slovenska akademija znanosti i umetnosti. Razred za filoloske i literarne vede III, str. 32, 42—43), јер су изузетно ретки аористи који означавају недоживљену радњу. А поготову није никакво цепидлачење разграничавати релативно и индикативно значење аориста, како се то чини данском слависти Гунару Свану (в. Scando-Slavica T. V. Copenhagen 1959. стр. 41).

с потпуно истом синтаксичком вредношћу, могао употребити перфективни презент. Нико сигурно неће осетити никакву разлику у значењу ако исте примере дамо с облицима презента: *Лујо о г р н е х а љ и н и ц у њ а с е с њ љ с њ и на њ р а в у* (облик другог предиката је овде у свему и по облику идентичан у аористу и презенту, без икакве разлике и у акценту или квантитету). — *М а њ и з а р и д а г л а с н о и њ о б ј е г н е у с о б у*. — *У њ и њ и н и ч у ј е к о р а к е њ р е к о д в о р њ и њ а н а с л о н њ с е н а њ њ а њ и њ о д и г н е њ е њ к у г л а в у* [у томе тренутку]. — *П о с л е н е к е б у н е Т у р ц и м и у х в а њ и е о ц а и н а њ а к н у г а н а к о л а ц*. — *С е љ а ц и м с е о њ е њ з н а њ њ е љ њ о њ р и м а к н у*.

И обрнуто, презент перфективних глагола које су писци употребили у приповедању за исказивање радњи извршених у одређеном времену у прошлости:

Како он [реч је о Хајдук Вељку] тако *њ а д н е*, његови момци, који су ондје били око њега, одмах узму некакве траве, те га *њ о к р и ј у* да га људи не виде, ... а увече брат његов Милутин узме те га *њ н е с е* из шанца и *с а р а њ и* код цркве (Вук Ст. Караџић, Скупљени историјски и етнографски списи, 240). — И ја видјевши да губим углед и муштерије ..., *р а с њ р о д а м* потајно и будзашто оно робе и алата, па *к р е н е м* опет у свет (И. Андрић, Проклета авлија, 21). — *Г у р н е* Барделу на један сандук, а сам *с ј е д н е* на други и *њ о з о в е* жену која је послуживала (Р. Маринковић, Руке, 49). — Загрцнут кашљем *ј у р н е м* у зид, *њ р о б и ј е м* се без напора и *њ њ њ р ч и м* у двориште (Д. Ђосић, Бајка, 12) —

и сви примери тога облика у идентичним случајевима могу бити употребљени с обликом аориста у потпуно истој синтаксичкој функцији (*Како он њ а к о њ а д е*, његови момци који су ондје били око њега, одмах *у з е њ е* некакве *њ р а в е њ е* га *њ о к р и њ е* да га људи не виде, ... а увече га *б р а њ њ* његов Милуњ њ и њ у з е њ е га *њ з н е с е* из шанца и *с а р а њ и* код цркве. — И ја видјевши да губим углед и мушњ њ е р и ј е *р а с њ р о д а д о х њ о њ њ а њ*но будзашњ оно робе и алањ њ а, *њ а к р е н у х о њ е њ* у свњ њ. — *Г у р н у* Барделу на један сандук а сам *с ј е д е* на други и *њ о з в а* жену која је њ о с л у ж и в а л а. — *З а г р ц н у њ* кашљем *ј у р н у х* у зид, *њ р о б и х* се без *н а њ о р а* и *њ с њ њ р ч а х* у дворињ њ е).

Из овога можемо извести сасвим сигуран закључак да су релативни аорист и релативни презент перфективних глагола, али не сви релативно употребљени ти облици, већ само они што се употребљавају, у приповедању, потпуне синтаксичке опозиције.

Они су то овде и стилски, штавише, јер приписивање веће живости аористу, што смо и ми чинили у првим својим радовима посвећеним овом проблему, а веће рељефности презенту, — нема свога оправдања.⁷ У тим смо радовима налазили и извесних синтаксичких разлика, у првome реду везивањем значења аориста за непосредно претходни тренутак⁸, што смо прихватили од свога знаменитог учитеља проф. А. Белића, а он свакако од свога, такође значајног европског и светског лингвисте Карла Бругмана.⁹ Само је Белић остао при своме схватању значења аориста, којег је суштина — извршење радње у непосредно претходном тренутку (ако је глагол перфективан), односно његово вршење до тога тренутка (ако је имперфективан), док је за нас већ у раду *Око значења аориста* та суштина у извршењу глаголом означеног процеса у једном тренутку времена говорења, односно његова вршења до неког тренутка тога времена.¹⁰

Разлике у приповедању између облика аориста и презента перфективних глагола може бити у стилу, само у јачој фреквенцији једног облика код једних писаца или у једним срединама, у стилу Вука Караџића, рецимо, или стилу хрватских писаца најновијег времена — по јачој фреквенцији облика презента, а слабијој фреквенцији аориста. А обрнуто је код српских писаца новијег времена шира употреба аориста од употребе презента перфективних глагола. У нешто ранијем периоду

⁷ Занимљиво је указати на чињеницу да ни други неки лингвисти, тамо где наилазе на наизменичну употребу ова два облика не осећају „никакву посебну стилску нијансу (живости, очигледности и сл.) по којој би се перфективни презент разликовао од аориста“ (А. В. Бондарко, *О взаимоотношениях форм аориста и настоящего совершенного в сѣварых белорусских, чешских и њольских њамљѣниках*. Сборник *(Исследования љо славянскому љзѣкознанию)* в честь шестидесятилетия Б. С. Берштейна. Москва 1971, 29.

Ми апсолутно никакве разлике не осећамо ни полазећи од примера које бугарски граматичари Ј. Андрейчин, Н. Костов и Е. Николов, рецимо, у књизи *Български език* (София 1960) дају за живост и очигледност перфективног презента у приповедању. Далеко смо, наравно, и од помисли да било шта у њихову дефинисању тих облика исправљамо. Ми смо само поводом тога хтели рећи да, иако смо и сами, као што рекох, под утицајем литературе нешто слично мислили о значењу аориста и презента у приповедању, са сигурношћу тврдимо да се у српско-хрватском језику ни стилски један од ова два облика не може претпостављати онемо другом, ни у једној ситуацији, осим утолико уколико то зависи од данашње чешће употребе једног у једним, а другог у другим културним срединама.

⁸ В. Јужнословенски филолог, књ. XVII, стр. 156—159.

⁹ К. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik. II*. Strassburg, 1903, стр. 574.

¹⁰ Наш језик, књ. VIII, стр. 136, а исп. и А. Мусић, *Прилози учењу о ујојѣреби времена у српскохрватском језику*. Глас Српске академије наука СХХVI, стр. 8.

развитка нашег књижевног језика, међутим, у другој половини XIX и почетком XX века, када је језик наших писаца, и српских и хрватских, био под снажнијим утицајем Вукових збирки народних умотворина, богатих употребом аориста, овај се облик широко употребљава код нас и на истоку и на западу.¹¹

У честим примерима народних песама с обликом релативног приповедачког аориста, као што су: *Разболе се Десићовић Јово*. — *Под и же се Црнојевић Иво | Те о њ и де њреко мора слана | И њ о не се њри њовара блага*. — *Од ме њ ну се Мијањ хајдуче | Од зулума бега Љубовића*. — *Разбоље се Војвода Дојчине | у Солуну граду бијеломе* — *Пад е њаша с војском на Дољане* итд., — облик презента место аориста сугерирао би друго значење, а наиме значење квалификативног презента, који се такође употребљава у приповедању, али не за означавање једанпут извршене радње у прошлости, већ за више пута поновљено извршење њено, које он — то смо раније показали¹² — има у стиховима из Вишњићеве песме Почетак буне на дахије: *А кад мени њорезу донесе, | десну руку на јашаган ме њ не, | а лијевом њорезу додаје*, где се не констатују једнократна већ више пута поновљена извршења радњи означених презентима глагола *донеси* и *ме њ ну*. И употребом презента место аориста у претходним стиховима такође би се казивало понављање извршења радњи у прошлости, презент би добио квалификативно значење, какво има уосталом не само у народним песмама већ и у обичном говорном језику (Исп. пример из моје сад наведене књиге и са исте стране: *Он њ р о ч њ њ њ књигу за дан-два, ња је одмах в р њ њ у ч њ њ њ и њ њ з м њ другу*), а какво аорист никада нема, па је, разумљиво што перф. презент у таквим случајевима, не може бити опозиција аористу.

Да би се презент употребио у функцији аориста у горњим стиховима из народних песама, и у сличним примерима уопште, морао би уз њ доћи неки одредбени језички знак *њада, једном, у њој њрилицу* ... који би из њега искључио квалификативно значење (*Та да се њ одигне Црнојевић Иво, Једном се разболи Десићовић Јово, У њ о ј њ р и л и ц и се од ме њ не Мијањ хајдук* итд.), што у стиховима никако није могуће учинити јер би тиме били нарушени закони версификације. Сама навикнутост на један облик заједно с његовим акцентом

¹¹ О овоме детаљније у нашем раду *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*. Јужнословенски филолог XXVI, 1—2, стр. 102—108.

¹² У *савременом српскохрватском језику* II, стр. 515.

и дужинама у целој стиху (уколико су у питању одређени стихови) још најмање би могла бити сметња апсолутној идентичности двају облика, и са стилске стране гледајући.

Као синтаксичка опозиција перфективном презенту аорист се у српскохрватском језику употребљава у још једној функцији, у функцији предиката кондиционалних (условних) реченица — модално, дакле, у којој се функцији јавља још неколико глаголских облика поред презента.

За употребу аориста у овој служби обично се наводе стихови из народних песама: *Ако њ у с њ и х огња жива, | Гњездо ћу њи њојалији.* — *Ако з а њ е х сѣреле моје, | У сѣрелићу њебе, Јанко!* — *Ак' не њ о - њ о х нећу видећи драге, | Ако њ о њ о х, нагледах се јада!* А ако се могу чути такви примери у народу и ван стихова (*Ако сад њ р о њ у с њ и с њ е њрилик, нећете је више ухваћити*), ипак се може рећи да је у овој функцији облик аориста изузетно редак, а презент је врло обичан. И у наведеним примерима он би и ритмом својим, у погледу версификације уопште, потпуно задовољио. *Ако њ у с њ и м огња жива, гњездо ћу њи њојалији, Ако з а њ н е м сѣреле моје, ..., Ако не њ о њ е м, ..., Ако њ о њ е м ... и Ако њ р о њ у с њ и њ е њрилик, ...* много више одговарају нашем данашњем осећању језика него исте реченице с обликом аориста.

У потпуно се истој функцији употребљавају још и футур II, па и футур I, мада овај последњи у доста ограниченом броју случајева. Граматичари га бележе опет у неколико примера стихова из народних песама и из Вукова и Даничићева превода Библије: *Ако ћу је н а њ и њ њо гсѣодсѣу, | На њићу је Вуку Бранковићу ... Ако ћу је н а њ и њ њо јунашѣу, | На њићу је Милош Обилићу.* — *Ако ли ћу з а к л е њ и с е криво, | Ја се бојим изгубићу главу.* — *Ако ћ е ш њ у с њ и њ и к нама брајта нашега, ићи ћемо.* Ми, истина, не бисмо рекли, као Маретић¹³, да се у њима овај облик употребљава „ради стиха“, јер превод Библије није у стиховима, а осим тога футур I у тој функцији је познат и у појединим народним говорима¹⁴, мада, колико се зна, не у онима који чине најужу основицу књижевног језика. А у овоме је, како смо рекли у својој Синтакси, „ту у употреби обичан футур II, а још чешћи перфективни презент“. Али је тачно да се ниједан од ова два облика у наведеним примерима из десетерачких песама не би могао употребити управо због карактера стиха.

¹³ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II izdanje стр. 552.

¹⁴ В. у Јужнословенском филологу XIII, 121.

И модус потенцијал се, као кондиционал, употребљава у реченицама исте врсте, какве су у стиховима и с аористом и са футуром у функцији кондиционала, али у конструкцији сложене реченице другог типа, с предикатом истог облика (потенцијала) и у главној реченици (*Ако бих њусџио жива огња, крила бих џи и џо џалио*). *Ако бих се заклео криво, ја се бојим изгубио бих главу*, где се и синтаксички, за нијансу осећања¹⁵ друкчија вредност, поред тога, наравно, што стилски у случају замене употребљених облика аориста, одн. футура I, обликом потенцијала не бисмо имали исту ситуацију. Са стилске стране гледајући, у стиховима одређене врсте ни у првом ни у другом случају не би била могућа замена постојећих облика ни футуром II, који је синтаксички овде, као и презент, опозиција и аористу и футуру I. А узимање презента место футура у кондиционалу опет не би допустила измена ритма стихова, ни када број слогова остаје исти.

Када смо већ у овој расправи, и не случајно, пошли од аориста видећемо још како у односу на друге облике стоји много ређи иначе, аорист имперфективних глагола, који је према једним синтаксичарима по значењу једнак имперфекту¹⁶, по другима означава радњу која се у прошлости вршила и извршила¹⁷, по трећима — свршетак радње у прошлости.¹⁸ Четврти мисле да је дефиниција оних што суштину значења овога облика виде у свршетку радње у прошлости најближе тачности, мада сами кажу да то није свршетак већ „прекид“, „пресецање“ радње, дакако у прошлости.¹⁹ Ми, међутим, друкчије мислимо о значењу аориста имперфективних глагола. Као и већина других синтаксичара, ми одбацујемо, пре свега, Маретићево гледиште да је аорист имперф. глагола значењем својим једнак имперфекту, мада се срећемо и с примерима у којима се може утврдити та једнакост. Као такве ми у својим радовима²⁰ наводимо примере: *Кад ја џи ражих брајџа Андријаша | Ја се десих у џвојему двору и Кад дијелих мегдан са Турчином, | Онда мене џуба обранила*, где, и овде ћемо рећи, аористи означавају радње које су се у прошлости вршиле и још нису биле завршене у моменту кад су се извршиле радње везане за по један тренутак

¹⁵ *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд 1969, стр. 650.

¹⁶ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika ...* 1931, стр. 529.

¹⁷ А. Musić, *Aorist imperfektivnih glagola u srpsko-hrvatskom jeziku*. Јужнословенски филолог књ. V, стр. 32.

¹⁸ Љ. Стојановић, *О значењу и употреби глаголских времена у реченицама*. Јужнословенски филолог II, 192.

¹⁹ А. Белић, *Аорисни имперфективних глагола*. Јужнословенски филолог V, 172.

²⁰ *Значење аориста имперфективних глагола*. Јужнословенски филолог XXII, стр. 94

вршења аористом казаних радњи, управо оно исто што у индигенично датој дефиницији Вука Караџића²¹ значи имперфекат. И само у овима се, као можда и у још по којем таквом примеру, може говорити о идентичности значења аориста имперфективних глагола и имперфекта, о њиховој употреби у функцији синтаксичких опозиција. И свакако су такви случајеви навели Маретића на закључак да први облик и уопште значи што и други. Али број таквих случајева је врло ограничен, па га је зато више синтаксичара нашег језика с правом побијало. Али ни њихове дефиниције не потврђују сви примери аориста имперфективних глагола, него и оне имају, неке мање а неке веће, своје недостатке. Примери, који су као последњи, оповргавају Мусићеву дефиницију према којој, како већ рекосмо, ти облици значе и вршење и извршење радње. Немогуће је, међутим, говорити да се било којим обликом несвршених глагола у колико немају видско значење свршених, казује и извршење процеса. То исто чини сасвим слабу страну Стојановићеве дефиниције, према којој је у суштини значења аориста и несвршених глагола — свршеност њим означене радње. Видско значење тих глагола такође искључује оправданост давања и такве дефиниције.

Схватање А. Белића, које смо, као и остала мало пре с њим помену-та мишљења већ изнели, потврђује највећи број примера употребе аориста имперфективних глагола, али не сви примери тога облика релативно-временски употребљеног.²² А оповргавају га они, не баш чести али ипак обични случајеви употребе аориста у размени обавештења, као што су: *И до с ње ли ви онда у Београд?* — *И до х, да, и ос њадох њамо неколико месеци.* *В о д и с ње ли децу њрошле године на џе њ ље ње?* *В о д и с м о, да како!* и њима сл. примери, који би ишли у прилог Мусићеву схватању значења релативног аориста имперфективних глагола. Зато смо и рекли²³ да је овај облик значењем својим још најближе перфекту јер се њим, као и перфектом, износи вршење радње пре тренутка говора, било да се она вршила и извршила, било да је њено вршење

²¹ У *Писменици србскога езика* по говору простога народа написаној ... У Виенни 1814, стр. 39., с којом је, сматрали смо, врло занимљиво упоредити по суштини исту дефиницију значења имперфекта бугарских граматичара Л. Андрейчина, Н. Костова и В. Николова у њихову делу *Български език* (София 1960, стр. 242).

²² Поред оних која овде спомињемо има и других схватања, Стојићеве, нпр., које и није никакво посебно схватање већ одбрана Маретићеве дефиниције, затим Вуковићеве и остала мишљења, о којима смо говорили у својој расправи о значењу аориста имперфективних глагола (у Јужносл. филологу XXVII, 1—2. И нема потребе задржавати се и овде на њима).

²³ Прво у сад споменутом и даљим својим радовима, док смо се раније потпуно задовољавали Белићевим тумачењем знатно прихватљивијим од осталих.

прекинуто. Али аорист и имперфективних глагола, то је такође утврђено, означава радњу у одређеној, а перфект у неодређеној прошлости, коју по потреби одређују други језички елементи, било конкретни језички знаци, било контекст, односно језичка ситуација. Према томе, ни речи не може бити о истоветности синтаксичке вредности ова два претеритална времена, ни у релативу.

Исто тако ни приповедачки презент и аорист имперфективних глагола нису синтаксичке опозиције. У приповедању су то, међутим, најчешће презент и имперфекат. И тиме се управо у српскохрватском језику најтачније објашњава нестајање из употребе последњег облика. Као на врло карактеристичан случај, ми за ово указујемо (а то смо чинили и у ранијим својим радовима) на један пример употребе имперфекта. И то на један једини случај те употребе у роману И. Андрића На Дрини ћуприја, у првом издању овога дела, који тамо гласи: *Неки мало ѿрезвенији и ѿрсебнији, ѿробуђени и бледи од сти́раха, ѿ о с м а ѿ р а х у ојасну игру* (стр. 221 означеног издања). У следећим издањима, не знам да ли одмах већ у другом, јер га нисмо имали у руци да проверимо, али свакако у каснијим издањима, место њега је употребљен презент — *Неки мало ѿрезвенији, ѿрсебнији, ѿробуђени и бледи од сти́раха ѿ о с м а ѿ р а ј у ојасну игру*. При читању не пада тако једноставно у очи ова промена облика предиката наведене реченице. Јер имперфекат и презент овде у свему исто кажу, и стилски, а не само синтаксички. Зато је тако и неприметна ова промена облика у време кад бледи осећање за значење имперфекта и код писаца који су тај облик раније знатно шире употребљавали. Ми смо имали прилику и задовољство да о овоме питању разговарамо с нашим знаменитим књижевником, при чему нам је рекао да он лепо осећа имперфекат и да не зна откуда је у његову тексту дошло до ове замене тога облика презентом. То је такође још један доказ за ово о чему говоримо. И у многим другим случајевима имперфекат тамо где је он употребљен у приповедању могли бисмо заменити обликом презента. Показаћемо то на некима од примера које смо дали за употребу имперфекта у својој више пута цитираној књизи Функције значења глаголских времена (на стр. 108 и 109): *Одјевена дугом бијелом хаљом, ѿод широком кајом с ј е ђ а ш е госпођа Јелена* (А. Шеноа, Сељачка буна, 86). — *Под њиховим гуснајим гранама с ј е ђ а х у сти́раци и жене којима још не д о ѿ у ш ѿ а х у низови ѿреживелих година да се у коло хвајтају* (М. Шапчанин, Целокупна дела III, 115). — *Осим слугу и чиновника ѿарабродских на обали с ѿ о ј а х у још само два човека. Онај у фесу цео дан несѿриљиво х о д а ш е; сваки час з а ѿ и ѿ к и в а ш е, об р ѿ а ш е с е неѿрестано, у л а ж а ш е у сти́аничну гос-*

ишоничу и усїлахирено и с тї р ч а в а ш е најоље (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 250). — *Над зеленом бакарном јабуком фрајтарске цркве г о м и л а х у се тїанки бијели облаци* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 15). — *Мајка и мезимац се г л е д а х у у очи* (И. Секулић, Записи о моме народу, 117). — *Једнога йримораше да се йење на тїаван, а тїај један одрасїао човјек, д р х тї а ш е од сїраха и б р а њ а ш е с е йлачним гласом* (М. Лалић, Зло прољеће, 28) итд., у којима би се место имперфекта могао узети облик презента а да се при том значење предиката ни за најмање осетну нијансу не измени. Можда се у реченицама: *Одјевена дугом бијелом хаљом йод широком кайом с ј е д и гостїођа Јелена.* — *Под њиховим гуснајим гранама с ј е д е сїарци и жене којима још не д о й у ш тї а ј у низови йреживелих година да се у коло хваїају.* — *Осим слугу и чиновника йаробродских на обали с тї о ј е још само два човека. Онај у фесу цео дан несїрїливо х о д а, сваки час з а й и тї к у ј е, о б р ћ е с е нейресїано, у л а з и у сїаничну гостїоничу и усїлахирено и с тї р ч а в а најоље.* — *Над зеленом бакарном јабуком фрајтарске цркве г о м и л а ј у с е тїанки бијели облаци* — и у другим овде наведеним и осталим примерима с обликом имперфекта — заменом овог облика презентом, а овако одвојеним од ширег контекста — добија, где јачи а где слабији, утисак да се даје слика нечега што се врши или збива, односно што јест у време говора, а не да се вршило, збивало или било у једном одређеном времену у прошлости. Контекст и говорна ситуација, међутим, јасно откривају да и презент у њима, као и имперфекат, означава ово друго, а не оно прво, да су ова два облика ту семантичко-синтаксичке опозиције. Тамо где и при том може остати сумње, спонтано се место имперфекта намеће употреба облика перфекта. Али је ово могуће само уз какав други језички знак, који ће одредити време глаголом означеног процеса јер перфекат сам собом значи радњу вршену било кад у прошлости, а имперфектом означена радња везана је за одређену прошлост. Ту одредбу не мора чинити нека посебна ознака у облику било које језичке јединице, него се може садржавати и у самим језичким приликама, у контекстној, односно говорној ситуацији. Из тога би се могао извести закључак да имперфективни релативни презент и перфекат према имперфекту семантичко-синтаксички стоје у истом односу. У ствари тако и јест. У свим примерима с имперфектом (осим тзв. квалификативног, наравно, којим се означава стално стање, односно особина виђена у прошлости а сачувана таква и у време говорења, какав имамо у примерима: *Б ј е х у л и и м какве куће Дрешко?* *П о ј а х у л и уз гусле лијејо?* и сл., где би место овог облика био могућ једино презент) једнако су употребљиви најчешће и приповедачки

презент и перфекат. Између осталог и у навођеном примеру из језика И. Андрића, у коме је место првобитног имперфекта употребљен презент, могао је бити узет и перфекат (*Неки мало ѿрезвенији и ѿресебнији, ѿробуђени и бледи од сѿраха ѿ о с м а ѿ р а л и с у ојасну игру*). Из тога би излазило да су у језичкој пракси у приповедању сва ова три облика: имперфекат, приповедачки презент и перфекат синтаксичке опозиције. Теоријски, међутим, само први и други облик означавају вршење радње у одређеној прошлости, док трећи има исто значење само уз потребне одредбе, па се зато не може сматрати да је он еквивалентан првим двама облицима, јер обавезно захтева уза се одредбу с којом тек добива ранг опозиције претходним облицима. Али како ни уз перфекат та одредба често видљиво није присутна, већ је у целој језичкој ситуацији, а та ситуација и уз имперфекат и приповедачки презент обично одређује за коју се прошлост везују и радње што их означавају ова два облика, — постаје одвећ јасно што једног облика (у овоме случају имперфекта) у српскохрватском књижевном језику новијег времена све више нестаје, што га је сасвим nestало, не само у више сродних словенских језика, него и у многим српскохрватским говорним језичким срединама.

Перфекат, међутим, али не било који већ само релативни перфекат, тј. тај облик којим се у прошлости констатује да се нека радња вршила, или је друго што било, пре те констатације²⁴ употребљава се као синтаксичка опозиција с обликом плусквамперфекта, и када је то потпун облик перфекта, као у примерима: *Тада је дознала да су се њени ѿресе-ли-ли* (В. Петровић, Земља, 133). — *Говорио му је о Прагу где му је о с ѿ а о аѿеље* (Б. Гозић, Покошено поље, 53). — *Преда њ је јасно избила сва она гријешна ѿвршиносѿ ... шѿо му је онако грубо ѿ р е б а ц и о зей* (Виктор Цар Емин, Нове борбе, 24). — *Гледали су кашун, ѿ у с ѿ и л и с у ѿелад, ѿроје или чейворо њих, да обигравају око колиба* (М. Лалић, Први снијег, 18). О овоме јасно говори чињеница што се у свим тим и другим таквим, не ретким, примерима у функцији предиката може употребити облик плусквамперфекта (*Тада је дознала да су се њени б и л и ѿ р е с е л и л и*. — *Говорио му је о Прагу, где му је б и о о с ѿ а о аѿеље*. — *Преда њ је јасно избила сва она гријешна ѿвршиносѿ ... шѿо му је онако грубо б и о ѿ р е б а ц и о зей*. — *Гледали су кашун, ѿ у с ѿ и л и с у б и л и ѿелад, ѿроје или чейворо њих да обигравају око колиба*), који, давно је утврђено, означава радњу извршену (скоро је изузетно редак плусквамперфекат несвршених глагола) у прошлости

²⁴ М. Стевановић, *Функција и значења глаголских времена*, стр. 59.

пре неке друге радње и којим се истиче да је у време те друге, њиме означена радња већ била извршена.

Тако исто место облика крњег перфекта релативно временски употребљеног, типа: *Загледали су иза крушке, али дјечко ишчезао, њобјегао* (С. Колар, Приповијетке, 46). — *Госћи се узјогунили, ња све нешто њричају* (М. Марковић, Приче са Дрине, 13) и *Тек што се њовукли, а Ненад закуца* (В. Петровић, Земља, 133), — можемо узети плусквамперфекат: *Загледали су иза крушке, али је дечко био ишчезао, њобегао*. — *Госћи се бијеху узјогунили, ња нешто њричају* и *Тек што су се били њовукли, а Ненад закуца*.

А и обрнуто је, у примерима с плусквамперфектом, место овога облика могуће узети крњи перфекат. У примерима: *Село њод Сусједом бијаше као мрњво, све је сњавало. А и на граду све је уснуло било* (А. Шеноа, Сељачка буна, 86). *Некакав сњрах беше обузео њоња да се једва држаше* (Л. Лазаревић, Приповетке, 138). — *Бакоњи бјеху њрионуле очи уз манастир ње се њрењаде кад многи гласови заграјаше* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 38). Могуће је, хтели смо рећи, да се у њима облик предиката употреби у крњем перфекту и да оне гласе: *Село њод Сусједом бијаше ко мрњво, све је сњавало, А на граду све уснуло*. — *Некакав сњрах обузео њоња да се једва држаше* и *Бакоњи њрионуле очи уз манастир ње се њрењаде кад многи гласови заграјаше*, — а да значење остане исто. Или, да додамо, — бар углавном исто, јер се поред сажетости реченица сада у њима осећа још нешто. И да напоменемо да је могућност употребе крњег перфекта у плусквамперфекатским ситуацијама знатно ограничена околношћу што се први облик с релативно временским значењем не употребљава у зависним реченицама.

Из тога се изводи закључак да су и крњи релативни перфекат, а не само пуни тај облик, и плусквамперфекат ипак синтаксичке опозиције, мада се, где мање а где више, намеће питање да ли у потпуности. Одговор зависи од тога да ли се овим облицима више означава извршење процеса радње које доводи до њим насталог стања или само то стање. У случају где значи прво, као у сад анализираним и другим примерима с тим обликом активних прелазних глагола, крњи је перфекат синтаксичка опозиција облику плусквамперфекта, а где је претежно друго значење — нешто чешће у крњег перфекта медијалних глагола — какво имамо у примерима: *Јесен је већ увелико: о њало мшиће, њро њиш ња ли њушјеви од кише, а Дрина на дошла* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 31). — *Порани ишњога јуњња ња сњане гледањи њо граду, а град*

о ѿ у с ѿ е о (нар. приповетка). — *Дрва о ѿ у с ѿ и ла шиће и изгледају* (мисли се у време о коме је реч / као болесник у врућици (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 151). — *Ми се скаменили, ѿа гледамо /у одређеној прошлости/* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота II, 25) и њима сличним, — он то није. Нешто јаче изражен придевски карактер значења крњег перфекта је сметња да се место њега узме облик плусквамперфекта. Али смо ми²⁵ — поред разлика које смо констатовали у значењу између перфекта активних и медијалних глагола, па између пуног и крњег перфекта, насупрот познатим старијим лингвистима: Мејеу²⁶, Мусићу²⁷ и А. Белићу²⁸, од којих прва два у значењу перфекта свршених глагола осећају одређено придевски, а трећи искључиво глаголски карактер, — дошли до закључка да перфекат свршених глагола у своме значењу има обе ове компоненте. И да се у једним случајевима јаче осећа једна од њих, а у другима друга. Када су пак свакад и једна и друга присутне, мора се допустити да појединци, па и једни лингвисти, свакако, јаче осећају једну, а други другу нијансу. То јасно говоре различне дефиниције значења перфекта свршених глагола на које малочас указасмо. И сасвим је разумљиво што сви не осећају, и што свакад ни појединац неће подједнако осетити, опозицијски однос између облика релативно употребљеног крњег перфекта и плусквамперфекта свршених глагола, који такође, и то смо констатовали у књизи *Функције и значења* (стр. 130) „не означава једино извршење процеса него још и стање субјекта које настаје у резултату извршености процеса“. Ми смо горе, међу примерима крњег перфекта активних глагола, где је место овог могуће узети плусквамперфекат навели и реченицу: *Госѿи се уз јо-гун или ... с предикатом од медијалног глагола, који истина може значити — изрази ѿи јогунс ѿ во ак ѿ и в ним мани фес ѿ а ци ја ма*. И то, вероватно, и омогућава употребу плусквамперфекта као синтаксичке опозиције облику крњег перфекта.

Овде у значењу релативно употребљеног, поготову крњег, перфекта и плусквамперфекта постоје нијансе, читав низ прелива од примера где се њима означава вршење радње у одређеном тренутку прошлости до њихова придевског значења, иако се ни у једном од тих примера не може сасвим искључити ни она друга компонента. У свакоме је случају

²⁵ У књизи: *Функције и значења глаголских времена*, стр. 49—55.

²⁶ А. Meillet, *Etudes sur l'etymologie et le vocabulaire du vieux slave* 1902. 91.

²⁷ А. Мусић, *Прилози науци о ујошреби времена у српскохрватском језику*, Глас Српске академије наука СХХIII, 128.

²⁸ А. Белић, *О ујошреби времена у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог VI, 121.

у онима којима се претежније означава стање настало после извршења процеса, у његову резултату дакако, изразитије придевско значење, и отуда је обичнији у употреби крњи перфекат. А где је тежиште на означавању самог процеса, тамо је више на своме месту плусквамперфекат или — релативно употребљен пуни облик перфекта. У случајевима где је једна колико и друга компонента заступљена у значењима ова два облика — њихова међусобна замена је могућна, и њихова напоредна употреба обична. Само ту су они — потпуне синтаксичке опозиције. Тамо где јаче осетна једна нијанса у значењу условљава употребу одговарајућег облика, а искључује употребу оног другог — о правом се опозицијском карактеру једног и другог облика не може говорити.

Идентичност значења презента перфективних глагола и футура II у функцији предиката условних и других хипотетичких реченица од раније је позната. На њу указују и старији граматичари: Маретић, Мусић и Белић — да о другима не говоримо. А ми смо то питање детаљно расправили и великим бројем примера потврдили најпре у посебној расправи, затим у делу своје књиге посвећеном футуру II и коначно у Синтакси.²⁹ И довољно ће бити да узмемо само неке од тамо навођених примера, као што су: *Све ишћо се б у д е з а ић е к л о унуиџра биће осуђено* (М. Лалић, Лелејска гора, 140). — *Они који вјерују и б у д у с е ић о к р с ић и л и биће сћасени* (И. Војновић, Imperatrix, 245). — *Кад б у д у в и д е л и мислиће и казаће да си кукавица* (Р. Константиновић, Дај нам данас, 29), и да у њима извршимо замену облика футура II презентом перфективних глагола, па ћемо се потпуно уверити да ће то остати по смислу исте реченице само с друкчијим облицима предиката (*Све ишћо с е з а ић е к н е унуиџра, биће осуђено*. — *Они који вјерују и ић о к р с ић е с е, биће сћасени*. — *Кад ић е в и д е, мислиће и казаће да си кукавица*), — а са потпуно истим значењем.

Исто тако, када у неупоредиво највећем броју случајева с презентом перфективних глагола у условним реченицама, и хипотетичним уопште, временским и др., какве су: *Паиа му обећава кардиналски чин ако му и з р у ч и Цема* (И. Андрић, Проклета авлија, 61). — *Само ако све ићо срејно ић р е ж и в и, баџиће ићу ићроклейиу службу* (Сл. Колар, Ми смо за правичу, 23). — *Ако му с е ишћо д е с и освейићемо га* (М. Лалић, Лелејска гора, 48). — *Сазнаћу све кад с е р аић с в р ш и* (Д. Ђосић, Деобе, 113), — перфективни презент заменимо футуром II (*Паиа*

²⁹ *Глаголско време или глаголски начин*. Анали Филолошког факултета 7, стр. 137; *Функције и значења глаголских времена*, стр. 147—150 и *Савремени српскохрватски језик II*, стр. 661.

му обећава кардиналски чин ако му буде изручио Цема. — Само ако све њо срејино буде њреживео, баџиће њу њроклеју службу. — Ако му се шњо буде десило, осветићемо га. — Знаћу све кад се райи буде свршио) — добићемо реченице с промењеним обликом предиката, а са у свему истим значењем. Зато смо у Синтакси својој (стр. 664) с потпуним правом констатовали да су ова два облика ту синтаксичке опозиције.

Ипак има случајева када се један од ових облика не може заменити другим иако се и перфективним презентом, као и футуром II, износи радња услова или друга каква хипотетичка још неизвршена радња, управо тренутак радње који (у случају извршења) има да претходи некој будућој радњи или је и истовремен с њом. Али, тај тренутак означен перфективним презентом обично непосредно претходи будућој радњи, док тренутак радње означене футуром II може бити и раније извршен³⁰, нагласићемо — чак и пре времена говорења. Или да тачније и овде кажемо: футур II означава не само извршење него и готовост извршења радње пре тренутка који непосредно претходи будућој радњи. Перфективни презент, међутим, нема ово друго него само оно прво значење. То илуструје пример са стиховима из народне песме: *Него да ми вајру наложимо | ... | Па кад дође мијеј данак Пејров, | Шњо буде мо на вајру сложили, | Оно ћемо љејше њоградити* — у којима футур II не бисмо могли заменити презентом, јер би се трећом реченицом, када би у њој био узет облик презента место футура II, нешто сасвим друго казивало, а наиме: да ћемо оно што сложимо на ватру — о Петровудне лепше поградити. Међутим, радња слагања на ватру казана футуром II по претпоставци треба да се извршила пре доласка Петровадне.

Ово је, први код нас, добро уочио и правилном анализом овог примера јасно представио Август Мусић.³¹ Али је одмах затим анализирајући добро уочену и тачно представљену разлику теоријски дао доста замршено објашњење. А ми смо додајући овоме *ad hoc* направљене примере: *Чим стигнемо до ваше куће, ми ћемо, ако остали буду дошли, одмах њродужити даље и Награде ће, када дођу, добити они шњо их буду заслижили* — у којима се констатује да ћемо чим стигнемо до ваше куће, ако остали пре тога, у прошлости, у односу на наше стицање до ваше куће, — буду дошли (у првој) и да ће награде, кад дођу,

³⁰ Види М. Крваг, *Futur II u našem glagolskom sistemu. Радови Филозофског факултета у Задру. Год I, св. I. стр. 32.* и М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена.*

³¹ *Kondicional u hrvatskom jeziku.* Rad Jugoslavenske akademije CXXVII, стр. 152

добити они што су их раније, у односу на тај тренутак, заслужили, па смо закључили да када тако две условне радње претходе радњи главне реченице коју условљавају, она што казује извршење у непосредно претходном тренутку долази у перфективном презенту (а теоријски би могла стајати и у футуру II), а она друга радња, означена футуrom II, узима се као већ готова, извршена пре тренутка у коме се претпоставља извршење радње означене перфективним презентом.³²

Истина, између радње која се фиксира као већ извршена у прошлости тренутка што непосредно претходи радњи коју условљава не мора ни бити никакве радње. Од значаја је само да се њом означава готовост извршења у прошлости датог тренутка: Довољно је рећи и само *Награде ће добити они што их буду заслужили* (значи у прошлости). Могао би, дакако, овде место футура II доћи и презент: *Награде ће добити они што их заслуже* — сада с другим значењем: да ће све бити у будућности у односу на време када се говори и заслуживање и добијање награда од оних што их заслуже. Али се исто ово значење не би могло искључивати ни из реченице с предикатом у облику футура II. Иако би дакле, у овоме случају и могло бити речи о идентичности презента и футура II, они ни у ком случају не могу бити и нису синтаксичке опозиције ако се једним обликом означава једно, а другим друго значење: футуrom II прошлост у односу на фиксирани тренутак у будућности, а презентом истовременост обеју радњи, односно њихова сукцесивност у истом времену.

И уопште је, када се обликом футура II означава радња која се претпоставља за прошлост, као у примерима: *Да не буде куда о њи и ша о? Ако бујица буде однела мост, неће скоро доћи* (говорни језик). — *Зашто се јако бојим да не буду ње ситихове начинили калуђери* (Вук). — *Ако бог да и срећа јуначка / Те с' не буде јошће оженио, / Ја ћу млада баш за њега њоћи* (нар. песма). — *Ево лекарије у џећу, само ако се не буде разбила* (Д. Шимуновић, Туђинац 189) — потпуно разумљиво што се за прошлу радњу, иако радњу само у претпоставци, чије извршење није извесно, напоредо с футуrom II не употребљава презент него перфекат (*Да није куда о њи и ша о?*³³ — *Ако је бујица однела мост, неће скоро доћи*. — *Бојим се да нису ње ситихове начинили калуђери ... Ево лекарије у џећу само ако се није разбила*), — што ту футуру II опозиција није, дакле, први већ други сад поменути облик.

³² Функције и значења глаголских времена, 152.

³³ В. Т. Марећ, *Gram. i stil.*, str. 542.

За исказивање готовости радње у прошлости перфекат је опозиција футуру II и у примерима као што је: *Онда онај љусџи сламке, ља се љубе ко се с ким буде у х в а џ и о*. Али како тај облик, мада дат у приповедању, има квалификативно значење, он се употребљава у функцији за казивање радњи које су се у прошлости више пута извршиле по обичају, зато би ту облик презента, као опозиција футуру II, пре био на своме месту: *Онај љусџи сламке, ља се љубе ко се с ким у х в а џ и и*. Једнако и у другим перимерима овога значењског типа, у примеру, рецимо: *Тако се њоређају, ља џрче и ко љрви б у д е с џ и г а о добија награду*, у којем се без икакве промене ма и нијансе у значењу у зависној хипотетичној реченици може узети облик презента: (*Тако се њоређају ља џрче и ко љрви с џ и г н е добије награду*). Облик футура II и перфективног презента су, значи и овде, у квалификативној релативној служби, синтаксичке опозиције, иако се ни радња хипотетичне реченице ни радња коју ова условљава не врше у будућности, него су се, у извесним околностима, понављале у прошлости.³⁴

Из граматичке литературе нам је познато да се футур II имперфективних глагола друкчије понаша. Он нема семантички и синтаксички еквивалентног облика. У нешто старијем језику, и у језику Вука Караџића, па погдекад и код нешто каснијих писаца ми, међутим, напредо с овим срећемо у употреби облик презента истог глагола сложеног с префиксом уз-, нпр.: *Ово љисамце љошальиџе Гриму ако му у с љ и ш е џ и е* (В. С. Караџић, Писмо Ј. Копитару од 21. маја 1824). — *А народ срџски докле гођ својим језиком у з г о в о р и, љјеваће му се име* (Исти, Скупљени историјски и етнографски списи, 292). — *Ако га гдје у с љ и џ а ју како је живио, а он ће рећи* (Ј. Јурковић, Сабране приповијетке II, 52). — *А каџетџану ћемо, ако у с љ и џ а, казати* (II. Кочић, Целокупна дела I, 257). — *Ако сваки у с љ и ш е својим говором, онда ће се створити хаос* (А. Белић, Српски књижевни гласник н. с. 52, 45). И зато што се означени облик презента употребљава у функцији и са значењем футура II основног глагола, како се нарочито јасно види из другог по реду (Вукова) овде наведеног примера, који несумњиво значи посве исто као да је та реченица дата у облику: *А народ срџски докле год својим језиком б у д е г о в о р и о, љјеваће му се име*. И доиста, на основу њега и других таквих примера, мада их у свему таквих нема много, могло би се рећи

³⁴ Зато смо ми, у студији *Функције и значења ...*, стр. 155 и рекли да је овде једино временски карактер значења футура II претежнији од модалног (а овде бисмо додали да је нешто модалности само у хипотетичности реченице с њим), „јер се њим означава радња која је прошла, односно радња чије је вршење, боље рећи понављање с времена на време, било прошло за време када се о њој говори“.

да је *узговори* = *буде говорио*, да је овде, то јест, презент основног глагола сложен с префиксом *уз* — апсолутна семантичко-синтаксичка опозиција односно — потпун синоним футуру II основног, дакле имперфективног глагола. И то су граматичати, па делимично и ми поред осталих, преносили на све случајеве таквих облика.

Неки су на основу тога изводили закључак и да су глаголи с префиксом *уз* — штавише, имперфективног глаголског вида. А такав се закључак могао наметнути само онима што перфективност идентификују са тренутношћу. Међутим, када се правилно схвати да перфективност ингресивних глагола, нпр., не значи тренутост него почетак и залажење у вршење радње која извесно време траје, онда постаје јасно да је и овакав презент глагола сложених са *уз* — такође ингресивног видског значењског лика, што смо и раније показали и дали неколико доказа да ни презент имперфективних глагола сложен с префиксом *уз* — никада не може бити имперфективан.³⁵ И коначно смо извели закључак да теоријски тако сложени презенти нису, или бар најчешће нису, потпуно идентични с футуром II основних несвршених глагола, да, наиме, презенту *ушчићам* опозиција неће бити *будем чићао*, већ пре — *сићанем чићайи*; другим речима: *ако ушчићам* пре значи *ако станем читати* (тј. *почнем и наставим читати*) него: *ако будем чићао*; *ако узмогнем* пре: *ако се деси да могу* него: *ако будем могао*.³⁶ У језичкој пракси, међутим, презенти глагола с префиксом *уз* — употребљавали су се, а и сада се, истина — све ређе, па већ и изузетно ретко, срећу. А футур II имперфективних глагола остао је у широкој употреби.

Ми не бисмо рекли да се облик презента с префиксом *уз* — повлачи испред футура II због истоветности значења с њим, него управо зато што му није потпуна опозиција. А и презент се чува у широкој употреби од глагола у којих префикс *уз* — није ограничен само на овај облик већ се с њим употребљавају и други облици, као у случају с глаголом *ушћребайи* (поред: *ако му усћреба ... и: може коме усћребайи, кад год му је усћребало* итд. Па и ту опет више значи — *ако се деси да шћеба*, него: *ако буде шћребало*).

Како је дошло до тога да се и глаголски начини и императив и потенцијал временски употребљавају у функцији за означавање прошлих радњи сасвим је посебно и врло сложено питање, које чека на своје

³⁵ В. *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, стр. 671.

³⁶ *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, стр. 671.

објашњење. И овде га с те стране не можемо разматрати. А то за ову прилику није ни потребно. Ми само указујемо на познату чињеницу да се, прво, како каже Т. Маретић³⁷ „2 л. сингулара императива узима често и за субјекте 1. и 3. л. синг. и за прошле догађаје, и значи исто што и историјски презент или аорист или перфекат“. Али ми, друкчије од знаменитог граматичара, налазимо семантичко-синтаксичку истоветност приповедачког императива само са приповедачким аористом и приповедачким презентом и једино перфективних глагола.³⁸ Јамачно Његош стиховима: *Те ја скуџи њедесеџ момчади | И за џадни с њима џод Штџиџаре* — каже посве исто као да је у њима употребио облике презента (*Те ја скуџим ... и за џаднем с њима ...*) или облике аориста (*Те ја скуџих ... и за џадох с њима ...*). А то ће рећи да су ова три облика потпуне семантичко-синтаксичке опозиције, али не и стилске, наравно. Јер док поред Његоша овакве примере налазимо у приповедању још код народног приповедача (*Дијеџе сџоџадне букву, џа џовуџи тџамо, џовуџи овамо*); код В. Караџића (*Побуни џи се Срби џод Црним Ђорџиџем, скочи са сваке сџране џо џиуџи Турке џо Шумадији* итд.); код Стј. М. Љубише (*Како сџе чули џре-вези ја зимус неџио с џрговине у Млеџке и на џуни брод као око вином угљем и чаџрама*); код А. Ковачића (*Прискочи Дамјан, џа џодсијеџи тџе ружне реџове вукодлаџе*) (Испор. употребу ових примера са презентом и аористом место императива) и других неких мало старијих писаца, а изузетно ретко код млађих, мада смо бележили примере с приповедачким императивом и у дневној штампи (у неким репортажама).

А нисмо случајно искључили перфекат као облик који ипак нешто друго, а наиме временски неодређену прошлу радњу, значи. Ми смо, даље, на изванредан начин тамо издвојили облик императива имперфективних глагола указујући на то да се њим истиче трајност радње у прошлости. О томе нам сведоче не баш тако чести примери приповедачког императива које преносимо из Маретићеве велике Граматике (стр. 537): *А они скачи још веџма и виџи колико игда могу и џарај се ножсима докле и крв џоџече и Године се нададоше добре, ја удри, рад и од јуџра до мрака, а жена оџеџи за везуј новце у џрисџа узлова, меси, џеџи сама, тџе Бог џоможе*. И већ се по самоме томе овај облик значењем својим разликује од презента и аориста имперфективних глагола, који опет, овде смо нешто раније истакли, немају подударности у значењу.

³⁷ Т. Maretić, *Gram. i stil.* 1931, str. 536.

³⁸ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синџакса*, стр. 683.

Такође смо посебно говорили о тзв. квалификативном императиву, којим се означавају: радње што су се у прошлости по некој навици, по уобичајености, понављале, као у примеру: *Милић никад није казивао штиа намерава, већ кад му њадне најамеи заврзи се својом верном лайинком, накукуљи сѣруку, за њали чибук, ња крени лагано*, у којем се значење ни за нијансу не би изменило када би се у функцији предиката у њему употребио облик презента (... *завргне се својом верном лайинком, накукуљи сѣруку, за њали чибук, ња крени лагано*). А аорист се с квалификативним значењем, и то смо горе истакли, никад не употребљава.

Супротно томе, квалификативном презенту су синтаксичке опозиције сви облици који се употребљавају с квалификативним значењем, у временском релативу дакако, не само императив већ и перфекат: *Што колевка од њихала, што мойшка закойала*; и имперфекат: *Нађосмо се у једној удолини њо дну које се ни за ху заобљене главце*; и футур: *Свакога ће ко у његов дућан уђе љубазно дочека њи, у селу ж и ће га оним што ѡражи; а ако нешто нема у своје дућану, он ће свакога научи њи где што може наћи, тек ће свако из његова дућана задовољан изићи* (исп. све ове примере с обликом презента место означеног перфекта, имперфекта и футура) па и потенцијал, који је, временски употребљен, увек у релативу. О томе нам сведоче примери на тај начин употребљеног овог облика: *Што би тако до њодне ѡреве о, што би ѡсле њодне мени чи ѡа* (Вук) и *Маргиша би се о ѡрла свиленом красном марамом, ... ѡа би хѡѡрим ѡгледом муње шинула најѡраг ...*, а *ѡада би јој ѡреле ѡ је ла образима нека загоњѡна румен* (А. Ковачић, У регистратури, 250), који би и са употребом презента, када бисмо га узели место облика потенцијала, казивали исте мисли (Исп.: *Што тако до њодне ѡреве де што ѡсле њодне мени чи ѡа и Маргиша се о ѡрле свиленом красном марамом ... ѡа хѡѡрим ѡгледом муње шине најѡраг, а ѡада јој ѡреле ѡи образима нека загоњѡна румен*).

Оне којима би за потврду наше констатације евентуално били недовољни наведени примери — упућујемо и на остале случајеве овакве употребе потенцијала, који за овима долазе³⁹, као и на неке примере квалификативног релативног презента, на последња три таква примера од оних што их дајемо у својој Синтакси (на стр. 573), у којима ће се тај облик моћи заменити обликом временски употребљеног потенцијала. Што и у свим другим случајевима употребе квалификативног релативног презента овај не би у истој функцији могао бити замењен квалифика-

³⁹ В. *Савремени срѣскохрватски језик II. Синтакса*, стр. 691—92.

тивним потенцијалом, узрок је свакако у чињеници што у њима нема језичких знака који би одредили временски карактер овог последњег облика. Ми уосталом ову расправицу и пишемо више из принципских разлога него с намером да у њој донесемо баш све случајеве семантичко-синтаксичких опозиција глаголских облика. Нисмо, истина, обишли ни једну од значајнијих функција у језику, где се два или више глаголских облика употребљавају као синтаксичке опозиције. Изузетак смо учинили једино с напоредном употребом инфинитива и презента с везником *да*, која је одавна позната, којој је у науци поклоњено доста пажње, нарочито у најновије време, и која се може сматрати потпуно расветљеном.

М. Стјевановић

R é s u m é

М. S t e v a n o v i ć

LES FORMES VERBALES COMME DES OPPOSITIONS SYNTAXIQUES MUTUELLES

L'imprécision des constatations déjà acceptées par la linguistique, d'après lesquelles les formes verbales dans leur emploi relatif peuvent être mutuellement substituées, mène à des généralisations erronées comme par exemple l'opinion que l'aoriste dans son emploi relatif peut être toujours substitué par le présent. Contrairement à ces opinions, l'auteur constate, que l'aoriste et le présent d'un verbe perfectif ne sont des oppositions syntaxiques que dans la narration, et que les deux formes des verbes imperfectifs ne le sont pas et ne peuvent pas l'être.

Le parfait composé (auxiliaire *jesam/sam* + participe en *l/o*), bien qu'il ait la fonction de lier l'action du verbe à la période du passé, fonction que plusieurs autres formes verbales ont également — se distingue de toutes ces formes par le fait qu'il indique une action indéterminée, tandis que les autres formes indiquent des actions déterminées. Cependant, chaque possibilité de substitution mutuelle des deux formes ne signifie pas qu'elles sont des oppositions sémantiques, sauf si, naturellement, le contexte ne complète la signification totale d'une forme, comme, par exemple, quand la signification du parfait composé est complétée par des déterminatifs du temps (*alors, dans ce temps là* etc.). L'emploi d'un tel déterminatif avec le parfait composé rend cette forme équivalente à l'aoriste et au présent d'un verbe perfectif, ou équivalente à l'imparfait et au présent d'un verbe imperfectif.

Le parfait composé relatif, avec ou sans auxiliaire, alterne avec le plus-que-parfait, parceque tous les deux indiquent une action liée au passé d'un passé déjà souligné et parceque, par l'autre composante sémantique des deux formes, il indique l'état qui résulte de l'accomplissement de l'action indiquée par la première composante de ce que l'auteur considère être leur signification principale.

La signification qualificative de plusieurs formes verbales rend possible leur emploi alternatif, tel que l'emploi du présent en alternance soit avec le parfait composé (*Što kolevka o d n j i h a l a , t o m o t i k a z a k o - p a l a = Što kolevka o d n j i h a , t o m o t i k a z a k o p a*), soit avec l'imparfait (*P o j a h u l i u z g u s l e l i j e p o = A p o j u l i u z g u s l e l i j e p o*), soit avec le future (*Ko god mu dođe, svakoga će lepo dočekati = Ko god mu dođe, svakoga lepo d o ĉ e k a*).

L'auteur aborde aussi l'impossibilité de substitution mutuelle des formes verbales dans leurs emplois modaux, à cause des différences stylistiques et des inaptitudes syntaxiques dans des certains cas, comme par exemple l'emploi du future antérieur (future II) dans le cas où il indique un fait accompli déjà antérieurement. Dans cet emploi il ne pourrait pas être substitué par le présent d'un verbe perfectif, bien que ce dernier soit l'opposition à la forme précédente quand il s'agit, dans un diapason large, d'indiquer le processus lié au moment même ou au moment immédiatement précédent de l'action à laquelle il se réfère.